

Henryk Jost, *Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu Podtatrza*, Sądecka Oficyna Wydawnicza Wojewódzkiego Ośrodka Kultury, Nowy Sącz 1987, ss. 32 + XIX tablic

Wiele gwarowych monografii leksykalnych, zawierających słownictwo specjalistyczne, np. z zakresu uprawy i obróbki lnu, przygotowania gleby, uprawy roli, obróbki drewna, budownictwa wiejskiego, rybołówstwa, transportu i komunikacji (zob. Bibliografia), dowodzi żywego zainteresowania dialektologów tą częścią leksyki. Podjęta przez H. Josta inwentaryzacja gwarowego słownictwa technicznego i próba opisu leksykograficznego tego wycinka słownictwa zasługuje na uznanie m. in. z tego względu, że pozwala utrwalić i zachować dla przyszłych pokoleń ginące („gasnące”) bądź archaiczne wyrazy, stanowi językowy dokument dawnej kultury materialnej. Proces gwałtownych przeobrażeń społeczno-kulturowych powoduje zmiany w tradycyjnej kulturze ludowej (zanik wielu tradycyjnych form wytwórczości, rzemiosła), a także w języku mieszkańców wsi, o czym decyduje postępujący proces integracji gwary i języka ogólnopolskiego.

Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu Podtatrza został opracowany – jak pisze we wstępie H. Jost – przez niespecjalistę:

„Nie jestem fachowcem językoznawcą ani etnografem. Jestem tylko inżynierem-mechanikiem, synem ziemi podhalańskiej. Stąd też moje opracowanie niniejszego słownika z pewnością nie zadowoli kompetentnych osób” (s. 6).

Mimo tych zastrzeżeń autora publikacja świadczy o tym, że rzetelna wiedza specjalistyczna z zakresu techniki ludowej została dobrze wykorzystana przez niego w trakcie bezpośrednich badań terenowych i dobrze służyła w interpretacji zebranego materiału językowego.

Na konieczność kompleksowych badań etnograficzno-dialektologicznych wskazywano często, lecz znalazło to potwierdzenie zaledwie w niektórych pracach eksploracyjnych (por. interesujący artykuł M. Dużyńskiej z 1982 r.), np. w *Atlasie języka i kultury ludowej Wielkopolski*, opracowanym zespołowo przez językoznawców z dialektologiczną specjalizacją (pod kierunkiem Z. Sobierajskiego) i etnografów (pod kierunkiem J. Burszty), w którego wykazach i komentarzach do poszczególnych map odpowiednich tomów znajdują się informacje o materiałach kwestionariuszowych zebranych przez etnografów, ale uzupełnianych licznymi zapisami dialektologów (dodatkowe lub wyłączne zapisy). Autorzy *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* wyszli z następującego założenia:

„powiązanie dwóch dyscyplin naukowych, lingwistyki i etnografii, umożli-

wi prawidłowe i kompleksowe ujmowanie i objaśnianie problemów stojących na pograniczu obu kierunków badawczych. Nazewnictwo z zakresu kultury materialnej i społecznej interesuje przecież zarówno lingwistę, jak i etnografa” (t. 1, cz. 2, s. 5-6).

Już w opublikowanej w 1956 r. instrukcji *Zbieranie materiałów gwarowych. Wskazówki dla etnografa w terenie* jej autor, prof. A. Zaręba, uzasadniał celowość współpracy interdyscyplinarnej:

„Dwie blisko z sobą w pewnych punktach związane dyscypliny, etnografia i dialektologia, mogą bez odbiegania od swych własnych metod i celów badawczych wzajemnie sobie służyć” (s. 8).

Praca H. Josta jest zbiorem słownictwa ograniczonego tematycznie (leksyka techniczna), geograficznie (wsie powiatu nowotaraskiego: Czarny Dunajec, Dzianisz, Frydman, Jabłonka, Krempachy, Nowa Biała, Poronin, Witów) i pokoleniowo (słownictwo najstarszych mieszkańców wsi). Jej lekturę ułatwiają: zarówno krótka charakterystyka niektórych podhalańskich, spiskich i orawskich zakładów przemysłowych: młynów, foluszy, tartaków, olejarni, browarów, gonicarni, jak i rysunki wybranych maszyn, ich części, stanowiące integralną część słownika.

Jak wspomniano, słownik notuje wyrazy o małej ekstensji społecznej (ograniczone do sfery pro-

ducentów, wytwórców), dodatkowo o ograniczonym zasięgu geograficznym (terytorialnym), zebrane za pomocą kwestionariusza w trakcie swobodnej rozmowy w latach 50. i 60. XX w. z mieszkańcami Podtatrza, reprezentantami najstarszego pokolenia. Zawiera 442 wyrazy hasłowe, łącznie ze związkami wyrazowymi, odsyłaczami (dla porównania dodajmy, że w pracy poświęconej ludowym urządzeniom energetycznym i mechanicznym o napędzie wodnym na Podhalu H. Jost umieścił 94 gwarowe wyrazy techniczne w Aneksie I, zatytułowanym *Słowniczek gwarowych wyrazów technicznych*). Układ hasła słownikowego jest zgodny z tradycją leksykograficzną i na ogół następujący: wyraz hasłowy, forma oboczna, znaczenie(-a) wyrazu hasłowego, informacje o zasięgu geograficznym, znaczenie(-a) notowane we wcześniejszych opracowaniach gwaroznawczych z tego terenu, np.:

„*gracka* inaczej *hok*. Zapadka stalowa, współpracująca z kółkiem zapadkowym mechanizmu posuwowego w tartaku. Metalowe zakończenie dźwigni zapadkowej, wykonanej zwykle z okorowanej żerdzi (Witów). Tabl. IV.” (s. 16), „*pecka* – kamień służący często jako łożysko stopowe dla obracającego się w nim pionowo czopa stalowego. W ogólności nazwa ta oznacza kamień, służący do podparcia i zamocowania jakiegoś elementu (Czarny Dunajec, Lipnica Mała, Witów, Zakopane). Tabl. XII, XVI.” (s. 23).

Niekiedy pojawiają się też informacje o częstoci używania danego wyrazu oraz o źródle zapożyczeń. Trzeba dodać, że oprócz znaczenia realnego podaje autor także znaczenia przenośne wyrazów, np.: *brusić ozorem* 'plotkować, gadać dużo'; *pytlować* 'szybko, dużo gadać': „*telo pytluje, miele ozorem*”; *śpulać* 'powoli iść'; *warcuła* 'człowiek gadający, zbyt ruchliwy'; *omielać* 'gadać plotki'.

Wśród wyrazów słownikowych są takie, których nie należało włączać do leksyki technicznej, np.: *baniur* także *baniur*, *bonior* 'zwirowana głęboka woda' – s. 11; *bańcuga*, *bancuga* 'głębia potoku lub stawu' – s. 11; *bełceć* 'bulgotać, wydawać charakterystyczny odgłos, jaki daje szybko płynąca woda' – s. 11; *kira woda* 'kręta rzeka, kręty potok, strumień z licznymi zakolami i zakrętami' – s. 17; *płoso* 'głębia wody na rzece' – s. 23⁶; *berek* także *bereki* 'trzęsawisko, mokradło, grzęzawisko, moczar, teren podmokły' – s. 11; *wanta* 'głaz, kamień znaczniejszych rozmiarów' – s. 30; *baba* 'gruby pień drzewny, ucięty prostopadle' – s. 11; *babracki* 'źle, niedobrze wykonany, spartaczony, niedobry' – s. 11; *blachowy* 'wykonany z blachy' – s. 12; *blasok* 'garnek z blachy' – s. 12; *mocydło* 'moczenie lnu' – s. 21; *siacie*, *siocie* 'zboże' – s. 25;

⁶ *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, t. VI, s. 476 notuje ten wyraz z kwalifikatorem *rybackie*.

smoła 'żywica, masa wydzielana z pni niektórych drzew' – s. 26; *zeleźniok*, *zeleziok* 'garnek „żelazny”' – s. 32.

Powyższe przykłady ukazują trudności pojawiające się już na etapie klasyfikowania wyrazów technicznych w gwarach. Zwracali na to uwagę niektórzy dialektolodzy, np.: M. Karaś (1975), B. Fałńska (1977).

Wątpliwości budzi uznanie niektórych wyrazów za dialektyzmy, np.: *ceber*, *cebrzyk* 'naczynie z drewnianych klepek' – s. 13; *kocioł* 'naczynie metalowe znaczniejszych wymiarów niż np. garnek, pod którym pali się ogień' – s. 18; *prądy* 'woda szybko płynąca, bałwaniąca się' – s. 24; *łata* 'listwa drewniana, wąska a długa deska' – s. 20.

Szkoda, że autor nie pisze we wstępie o zasadach redakcyjnych słownika. Właśnie sporo wątpliwości, zastrzeżeń budzi jego praktyka leksykograficzna. Zdajemy sobie sprawę z tego, że opracowanie słownika gwarowego jest dla nie-specjalisty trudnym zadaniem. Wzorem mogły być tu *Zasady redakcyjne Słownika gwar polskich* opracowane przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN w Krakowie czy innych regionalnych słowników gwarowych. Ich lektura pozwoliłaby na uniknięcie wielu nieporadności leksykograficznych czy błędów.

Nie jest zrozumiałe, dlaczego niektóre wyrazy hasłowe nie są podane w postaci ogólnopolskiej,

np.: *bic*, *cyścić się*, *kluc*, *mocydło*, *lemies*, *rączka*, *sopa*, *sopka*, *scypać*, *trzepok*, *wzecziono* (dlaczego nie *wrzecziono?*), *zarna*, *zawijok*, *zeleźniok*, *zerdź* itp. Na taką intencję autora wskazuje porządek alfabetyczny niektórych haseł, np. wyrazy *cochrać*, *cop* umieszczone po wyrazach hasłowych *cyga*, *cyrpok*.

Brak konsekwencji w zapisie widać także w następujących przykładach: *klisce* – *klesce*; *cop* *czop wału*, *folus folusz*; *śtulnio*, *śtolnio* – *sztolnia* (por. też: *kądziel*, *kuńdział*; *węglisko* *wąglisko*, *wynglisko*).

Odrębnego graficznego wyeksponowania za pomocą nawiasu wymagają warianty fonetyczne danej nazwy, np.: *bakfon* także *bakfan*, *bakfun*, *bakwon* (s. 11); *cewa*, *cewia*, *cewie*, *csewia*, *csewie* (s. 13), czy ich synonimy, np. *gnotek* także *kłotek*, *spalek* lub *hłopiec* (s. 16).

Uporządkowania wymagają też derywaty słowotwórcze, które rzadko stanowią odrębne hasła słownikowe, por. np.: *browarnik*, *browarz* (s. 12); *cieślica*, *cieślicka* (s. 13); *kotlik*, *kotliczek* (s. 19); *sopa*, *sopka* (s. 28), *śpulerz*, *śpularz* (s. 28), *świdrzyk*, *świdrzyk*, *świdroek* (s. 29), co nie jest jednak regułą, por.: *brus*, *brusek*, ale *brusik* (s. 12, 13).

Należałoby przyjąć kryteria jednolitego wyodrębniania haseł rzeczownikowych, np. formą podstawową byłby M. l. poj., chyba, że wyraz występuje tylko w formie l. mn. (wówczas należałoby opatrzyć go informacją *blp* – bez l. poj.). W słowniku niekiedy wyraz

hasłowy ma formę l. poj. i mn., np. *bant*, *banty*; *cyfra*, *cyfry*; *fug*, *fugi*; *ława*, *ławy*, bądź tylko mnogiej, np. *stepory*, ale np. *trom* (bez l. mn.).

Ujednolicenia graficznego wymaga tytuł książki. Na stronie tytułowej widnieje napis: *Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu Podtatrza*; dalej *Słownik gwarowych wyrazów technicznych*, w innym miejscu *Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu polskiego Podtatrza*.

Autor pisząc o wariantywnej realizacji samogłoski *e* jako *elly*, zależnej od *indywidualnego* (*autorskiego*) *poczucia* wymowy w *poszczególnych subregionach Podtatrza* lub *nawet w poszczególnych deklinacjach subregionalnych* (s. 8), używa obcego tradycji terminologicznej terminu (?) *deklinacja subregionalna*. Omawiane zjawisko dotyczy fonetyki gwarowej, a nie fleksji.

Do *Wykazu zasadniczej literatury* dodałbym jeszcze trzy pozycje:

1. G. Smólski, *Gwara tatrzańska i jej piśmiennictwo*, „Biblioteka Warszawska”, 1911, t. I, s. 560 – 585; 1911, t. II, s. 354 – 375.
2. G. Smólski, *Słownictwo naukowe i gwary ludowe*, „Ziemia” 1910, s. 502 – 503; 522 – 523; 533 – 535.
3. Z. Gołąb., *O różnicowaniu wewnętrznym gwary podhalańskiej*, „Język Polski”, XXXIV, z. 2, s. 85 – 111⁷.

⁷ Artykuł ukazujący różnicowanie regionalne (terytorialne) i pokoleniowe gwary podhalańskiej w zakresie fonetyki, fleksji, słownictwa.

Wykaz literatury wymaga uściśleń nurów stron wszystkich podanych artykułów (znajdują się jedynie początkowe (?) numery stron).

W pracy daje się zauważyć błędy druku, a zatem wymaga ona uważnej, starannej korekty.

Poczynione uwagi, wskazujące zarówno na zalety, jak i niedostatki pracy, mają na celu troskę o merytoryczną, edytorską jakość słownika, ważnego i niezbędnego dla leksykografii gwarowej, wzbogacającego naszą wiedzę o ginących typach rzemiosła na Podhalu i leksyce, która „umarła i umiera” w procesie gwałtownych przeobrażeń społeczno-kulturowych wsi polskiej.

Stanisław Cygan

Bibliografia

- Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* pod red. Z. Sobierajskiego i J. Burszty, Wrocław 1979 – , t. I, cz. 2 i n.
- Basara J., *Z zagadnień słownictwa gwarowego. Terminologia obróbki drewna w dialektach polskich*, Wrocław 1981.
- Basara A., Basara J., *Polska gwarowa terminologia rolnicza. Przygotowanie gleby, uprawa ziemniaków*, Kraków 1992.
- Buttler D., *O wzajemnym oddziaływaniu terminologii i słownictwa ogólnego*, „Poradnik Językowy” 1979, z. 2, s. 58-66; z. 3, s. 127-135.
- Dużyńska M., *Jeszcze raz o potrzebie kompleksowych badań etnograficzno-dialektologicznych*, (w:) *Polszczyzna północno-wschodnia. Metodologia badań językowych* pod red. B. Falińskiej, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1989, s. 107-115.
- Falińska B., *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977.
- Falińska B., Kowalska A., *O definiowaniu nazw w słownikach i atlasach gwarowych*, (w:) *O definicjach i definiowaniu*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1993, s. 339-348.
- Jost H., *Ludowe urządzenia energetyczne i mechaniczne o napędzie wodnym na Podhalu*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.
- Judycka I., *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach Pomorza Mazowieckiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1961.
- Karaś M., *Terminologia techniczna w gwarach*, (w:) *Słownictwo gwarowe a kultura*. Księga referatów pod red. M. Karasia, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, s. 151-162.
- Mocarska-Kowalska A., *Rybołówstwo*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963.
- Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*. Praca zbiorowa pod red. Danuty Tylkowej, Kraków 2000.
- Siatkowski J., *Słownictwo Warmii i Mazur. Budownictwo i obróbka drewna*, Wrocław 1958.
- Słownik gwar polskich* opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem M. Karasia, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, t. I, z. 1, s. XXII-LI (*Zasady redakcyjne*).
- Szymczak M., *Rola i miejsce terminologii w języku ogólnonarodowym*, „Poradnik Językowy” 1979, z. 2, s. 49-57.